TYPER OCH TIDSDRAG FRÅN UPPLÄNDSK BYGD

UPPLANDSPROSTEN SOM REFORMERADE KYRKSÅNGEN

En märklig man var han förvisso, Johannes Dillner, uppfinnaren av musikinstrumentet *psalmodikon* och den store reformatorn av den andliga församlingssången. Underligt nog tycks hans gärning vara glömd vid det här laget. Hans minne lever visserligen kvar i den folkliga traditionen i hans gamla församlingar i Funbo och Östervåla, men bland hans sentida ämbetsbröder är det inte många som vet något om den märklige gestalten i 1800-talets kyrko- och musikhistoria.

Vill man ha en rätt uppfattning om den betydelse Dillner hade för den andliga sångens utveckling, bör man studera de förhållanden som rådde i församlingarna under förra delen av 1800-talet. Orglar var långt ifrån vanliga i kyrkorna, och där sådana fanns, saknades ofta organist. Varje orgelspelare förutsattes kunna ackompanjera efter generalbasskrift. Den svenska koralboken av år 1697 saknar utskrivet ackompanjemang, och man kan därför tänka sig hur orgelspelet kunde låta på de platser, där en oskolad organist skulle leda församlingssången. Samtida kyrkobesökare berättar, att orgelspelet antingen var så släpigt, att ingen kunde sjunga efter det, eller ursinnigt dånande, så att man ingenting hörde av sången. Klockaren var ofta enväldig i valet av lämplig melodi. »Sjunges på egen behaglig melodi» är en vanlig anvisning i psalmböcker från den tiden. Där man använde 1695 års psalmbok, var det heller inte lätt att sjunga ordentligt, eftersom motsvarande rader i olika verser av samma psalm ofta hade olika antal stavelser.

Kyrkbesökarna var också konservativa i fråga om valet av psalmer. Det var inte lätt att införa nyheter. Många gånger hände det att församlingen av pur envishet sjöng stick i stäv mot det klockaren gav ton till. Detta hände t. ex. i Dalarna, då man skulle lära folket sjunga ur den nya psalmboken, den wallinska. En ny klockare hade anställts för den goda sakens skull, men det hjälpte inte. Nere

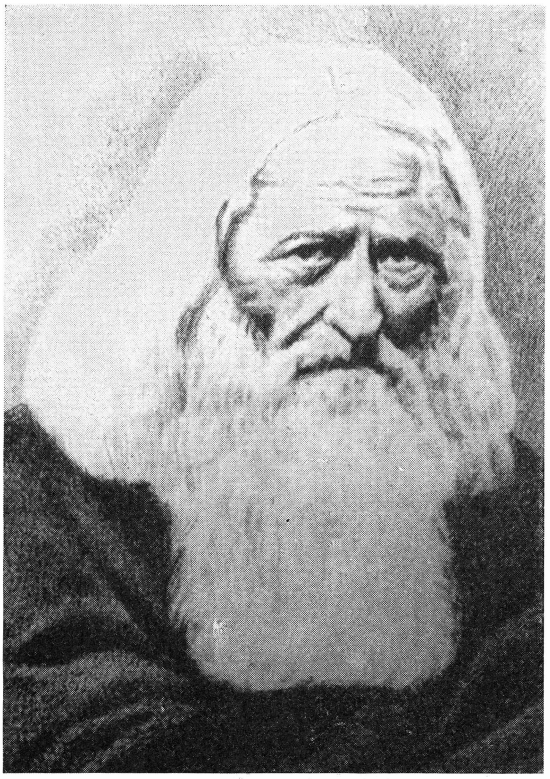

Bild 1. Prosten Johannes Dillner.

i en kyrkbänk satt den gamle organisten och samlade sina vänner i den psalm, som man tidigare brukat sjunga just den här söndagen. Nu uppstod en underlig »växelsång», som ingalunda förhöjde andakten i templet.

Johannes Dillner var norrlänning och född 1785. När han kom ut som tjänande präst, hade den andliga sången tystnat på många platser. Efter att grundligt ha studerat de rådande förhållandena, skrev han 1830: »Bland oss hava älskare av Kyrkosången, som förstå dess högre mening, och erfarit den tjänst hon gör så väl den enskilda som offentliga andakten, länge och ömt beklagat dess förfall, eller rättare dess frånvaro som verklig Tempelsång, bristen av inre och yttre värdighet, som i denna del av gudstjänsten egent-

ligen varit alltid rådande, föga motarbetat och aldrig någonstädes övervunnet.»

Dillner hade själv god musikalisk utbildning. Under sin uppsalatid studerade han för Haeffner och umgicks flitigt med den musikaliske Geijer, vars sånger han ofta sjöng. Komponisten vittnade ofta om Dillners goda sångröst: »Såsom jag hörde honom (Dillner) sjunga Idunas första sånger, skall jag aldrig få höra dem mera.»

Det var ett väldigt arbete Dillner tog sig före, när han grep sig an med att förbättra allmogens sång. Han var dock full av optimism och sade, när andra tveksamt skakade på huvudet: »Här är visserligen en höjd att överstiga, men den är icke ett berg!» Det hade varit mest naturligt, tycker man, att prästen gått till myndigheterna och vädjat om bättre utbildning för organister och klockare. Men han visste tydligen, att den vägen skulle bli alltför lång. Att det blivit så illa ställt med församlingssången ansåg han bero därpå, att sången i skolorna aktats alltför ringa i förhållande till läskunnigheten och därför inte omhuldats på samma sätt. Dillner påtalade också det förhållandet, att »tonläran» inte hade någon enda lärostol vid något av våra undervisningsverk. »Så länge detta är förhållandet», skrev han, »skall alltid en brist vidlåda all lärd bildning, i synnerhet den presterliga, och vår skaldekonst aldrig hinna, ja, i de oräkneliga, viktigaste fall, inte ens veta sin bestämmelse.»

Dillner valde enkla hjälpmedel, när han började sitt reformarbete. Hans första uppgift var att konstruera ett instrument, så enkelt, att »hvar och en som lärt sig att handtera hyfvel och knif själv kan förfärdiga det». Det var *psalmodikonet* Dillner hade i tankarna, när han skrev detta. Under sina musikstudier hade han intresserat sig för det gamla monokordet. Hans psalmodikon var en förbättrad typ av detta instrument. Det hela utgjordes av en trålåda, något över en meter lång och försedd med en sträng. Dillner kallade instrumentet psalmodikon därför att det i första hand skulle bli till hjälp vid inövandet av psalmer. För att nå sitt ursprungliga syfte ville han också skapa ett teckensystem, som skulle göra det möjligt för enkelt funtade människor att sjunga direkt »från bladet». Han stannade för det gamla siffersystemet. Det hade anor från araberna och utvecklades under 1700-talet av J. J. Rousseau. Enligt detta system är första tonen i varje skala, sak samma vilken, betecknad med siffran 1, den andra med 2 osv. Ett minustecken framför en siffra betyder att tonen skall sänkas, ett kryss (×) att den skall höjas. Dillner betecknade sifferskriften som »vetenskapens, förståndets och begreppets urgamla alfabet i musiken», och han tvekade inte att framhålla dess stora företräden framför notskriften. Många av den gode prostens musikteoretiska utläggningar

Bild 2. Den värmländske kolportören »Lundgren med lådan».

står sig nog inte inför den moderna musikvetenskapens kritik, men ett kanske han dock hade rätt i, nämligen att »det går lätt att sjunga efter sifferskriften, mycket lättare än efter noter».

Den nya melodiboken med sifferskrift blev färdig 1830. I förordet riktar sig Dillner till »Det Svenska Presterskapet! Eder, vördade Fäder ock älskade Bröder». Därefter följer en »Erinran» på några sidor där författaren på sitt något omständliga sätt redogör för sina idéer. Han talar om psalmernas rätta tempi och kommer slutligen in på själva instrumentet, som han rekommenderar till flitigt bruk i församlingar och hem. Han ger råd om instrumentets stämning, som får rättas efter de olika melodiernas omfång och sångarens möiljgheter.

Dillners arbete resulterade i en verklig folkrörelse. Hans koralböcker med besiffrade melodier gick ut i många upplagor och »spellådan» kom flitigt i bruk. 1840 fick prosten lägga upp en ny upplaga av sin psalmbok, nu i betydligt utökat skick. Han fick också i uppdrag att redigera andra sångsamlingar efter sin metod, dvs. med melodierna satta med sifferskrift. Psalmodikonet blev känt över hela landet. Tegnér, som var biskop i Växjö, beställde vid ett tillfälle över 200 instrument att spridas i det småländska landskapet. Dillner måste, för att i tid kunna leverera denna jättebeställning, anställa alla snickarkunniga män i Funbo att göra spellådor. Namnet på instrumentet varierade. Ibland kallades det spellåda, ibland notstock, men bakom dessa mer eller mindre kunnigt tillsnickrade spelverk spårade man tydligt den dillnerska urformen.

Själv kunde Dillner glädja sig över framgång i arbetet. I hans församling i Funbo blev sången så omtalad, att folk från avlägsna platser kom för att höra på. I många fall sjöngs psalmerna fyrstämmigt och Dillner var mycket noga med att hans församlingsbor höll takten. Han kunde själv avbryta altartjänsten och uppträda som dirigent, i fall det brast i samsjungningen. För detta tilltag »att genom högra armens upplyftande och nedfallande leda församlingen» fick Dillner kritik, när han kom till Östervåla. Man anmälde honom t. o. m. för domkapitlet, som emellertid frikände den energiske sångledaren och i stället tackade honom för hans trogna arbete i den andliga sångens tjänst.

Även sången i skolorna fick en uppryckning tack vare Dillners psalmodikon. Varje skolmästare med självaktning skaffade sig ett instrument och ackompanjerade därmed de unga disciplarnas morgon- och aftonpsalmer. På skolvindarna hittar man ännu en och annan spellåda från den tiden; många av de gamla påminna sig ännu hur högtidligt det var när magistern gav ton till »Sött sover den som fruktar Gud» på sin knirkande sträng.

Dillner blev i sinom tid medlem av Musikaliska akademien. Han slutade sina dagar 1862 som kontraktsprost och kyrkoherde i Östervåla församling i Uppland. Där, liksom i Funbo, vårdar man troget hans minne. Hans psalmodikon finns på Nordiska muséet, dit det skänktes 1876 av kyrkoherde Lindahl i Söderfors.

För den frikyrkliga väckelserörelsen blev psalmodikonet av stor betydelse. Mest bekant är »Lundgren med lådan», den värmländske kolportören, som for omkring i bygderna och förkunnade nådens budskap och sjöng ur sin samling »Nöd och Nåd». Han blev virtuos på instrumentet och kunde t. o. m. åstadkomma flageoletter av stor skönhet enligt samtida lyssnares vittnesbörd. Och var han drog fram, såg sig torpare och bönder om efter kniv och stämjärn för

Bild 3. Organist Sune Vadin låter morfars spellåda åter ljuda.

att själva göra sig ett heminstrument. Virke hade man gott om, strängen spann man av fårtarmar, och tagel till stråke — om man ville ha sådan — togs från stallets bästa häst. Därefter kunde man till sin psalmodikon stämma upp den gamla sången:

Stundom vid min simpla låda
känner jag mig säll,
och det händer att vi båda
träffas varje kväll.

Aron Hallenberg

UR DET FORNA SOCKENLIVET

Allmogens liv var ända långt in på 1800-talet kringgärdat av allehande besvärliga sockenlagar, förutom byordningarna, som också noggrant skulle efterlevas. Stämmoprotokollen visar, att dessa lagar var tämligen lika i olika socknar i Uppland. Jag har på sista tiden jämfört protokoll från Alunda, Stavby och Rasbo socknar och funnit en tydlig parallellitet. Naturligtvis beror detta till en del på att vissa cirkulärskrivelser utgick från landshövdingeämbetet, eller kanhända från ännu högre ort, och tarvade enahanda behandling och beslut. Men största anledningen till likheten socknarna emellan hade säkerligen sin grund i prästernas goda samarbete. De flesta sockenförfattningarna är utan tvivel rena diktat från prästerskapet i socknen.

I början av 1800-talet samlades dessa författningar i flera socknar och upplästes i sin helhet från prediksstolen en gång om året. Så skedde i Alunda från och med år 1806. Samtidigt påmindes om de böter eller andra straff, som drabbade den felande. Jag skall här i korthet redogöra för dessa författningar och försöka belysa deras tillblivelsehistoria.

De fem första paragraferna handlar om rent kyrkliga ordningsfrågor i sammanhang med gudstjänsterna. Sålunda fick man böta 8 skilling, om man stannade ute på kyrkogården eller i vapenhuset efter sammanringningen eller om man gick ut ur kyrkan före välsignelsen. Man måste sätta sig i den bänk, som man enligt bänkordningen var tilldelad, annars var böterna 16 skilling. Man fick inte försumma »Communionförhören», inte heller att på förhand låta anteckna sig i »Communionboken», då man skulle gå till skrift. Böterna för dessa förseelser var höga, hela 2 daler smt. (I Rasbo fick man inte gå till skrift utan att ha klippt skägget! Och där fick man inte heller gå med käpp i kyrkan.) Att det kostade 24 skilling, om man tog sin hund med sig i kyrkan, var kanske förklarligt. Hotet om att få sitta i stocken en söndag, om man lät prästen bedja för sig, sedan man blivit frisk, berodde säkerligen på förargliga prejudikat.

Till böndernas skyldigheter hörde att i tur och ordning sköta ringningen. Men klockorna tålde ofta ej den omilda behandling de utsattes för av starka armar och hårda nävar. Det hände inte så sällan, att en klocka sprack vid alltför våldsam ringning. För att förhindra sådan anbringade man på lämpligt avstånd från klockan »märken» (snören eller tomma glasflaskor), som varnade vederbörande; i författningarnas paragraf 6 står stadgat, att man fick böta 24 skilling, om man »ringde över märket». Lika dyrt var det

att försumma sin ringningstur eller att ringa mer än en kvarts timme.

Denna sista tidsuppgift är intressant att jämföra med uppgifterna i ett stämmoprotokoll från Tuna socken år 1622, där följande precisering av ringning för de döda förekommer: »Dör pastor ringes med begge klockorna otta dagar. — Dör Caplanen, ringes med begge klockorna två dagar. — Dör kyrkiowärn, sexman eller nogon annan beskedeligh, åldrigh bonde, eller bondhe hustru, ringes en tima med begge klockorna, och en dagh. — Dör torpare, barn eller annat gement ährligit folk, ringes tre fjerdedehls timar. — Dör hooreboren, ringes en half tima, med den mindre klockan allena.» Eftersom ringningstiden i alundaprotokollet är given utan någon som helst reservation för högtidligare tillfällen, får man väl hoppas, att demokratiseringen hunnit så långt redan under 1700-talet, att likheten inför döden vunnit burskap inom kyrkan.

Jag går vidare i alundaförfattningarna. Bårhusnyckeln åstadkom sin särskilda paragraf. I bårhuset förvarades nämligen socknens brandspruta, och därför var det av stor vikt att man ordentligt lämnade tillbaka bårhusnyckeln. Glömde man detta, fick man böta en hel riksdaler. Att slarva med skovlarna, som hörde kyrkan till, var betydligt billigare: det kostade endast 24 skilling.

Paragraferna 8 och 9 handlar om ungdomens nöjesliv. Den som med husrum eller spel biträdde vid dans längre än till klockan 2 på morgonen fick böta 2 riksdaler. Den som lämnade hus åt »sammanskockad ungdom» till dans och kortspel sattes i stocken. Där hamnade också spelman, som spelade för dem. Och sexman, som underlät att angiva sådana förbrytelser, fick böta 4 riksdaler.

Dessa paragrafer låter stränga, men de var dock uppmjukade i jämförelse med förordningarna under 1700-talet. År 1768, t. ex., uttalade kyrkorådet i Alunda, vilket existerade redan då, sin förkastelsedom över ungdomens sätt att använda sina söndagar efter hemkomsten från det obligatoriska kyrkobesöket: det hade försports, att de »flerehanda skadeliga tidsfördrif föröfwa, såsom: Kortspel, gungande på halsbrytande swingstänger m. m.». Kyrkorådsledamöterna och sexmännen tillsades strängeligen, att »hwar och en i sina districter och Rotar derpå hafwa ett noga och alfwarsamt inseende, afråda derifrån, förklara Prästerskapets åstundan wara at förnöta den tiden til andra och hälsosammare giöromål, samt angifwa alla dem, som därmed icke wille afstå — — —». År 1777, då landshövdingeämbetet funnit sig föranlåtet att försöka stävja dansraseriet ute i bygderna, fattades i de flesta socknar ungefär likalydande beslut, som gick ut på följande: ingen fick understå sig att vid mikaelitid anställa dansstuga för det avflyt-

tande tjänstefolket. Icke heller vid andra tider på året fick det dansas på sön- och helgdagar. Inga bröllop fick hållas på kyrkliga helgdagar. Allt skjutande var förbjudet vid bröllop. Man fick inte fira sven- och mökvällar. Man fick inte fira bröllop mer än på ett ställe, dvs. man fick ej anordna s. k. hemkomstöl. Och slutligen fick man ej fira bröllop, barnsöl och begravningar mer än två dagar i följd dock med det undantaget, att föräldrar, barn och syskon till kontrahenterna fick vara tillsammans längre tid vid dylika tillfällen.

Paragraferna 10 och 11 i alundaförordningarna varnar för att glömma turen i gångledet, liksom att ge organisten lagligt hö och halm.

Paragraf 12 har egentligen med brandordningen att skaffa. Där talas nämligen om förbud att lägga lin och hampa i eldrum liksom att förvara hö och halm på stuguvindar. Paragrafen är egentligen en fortsättning på ett moment i allmänna lagens byggningabalk, som stadgade straff och böter för dem, som bar eld eller eldbloss i bodar och uthus, som satte ljus vid vägg, gick eller somnade ifrån upptänd eld och ljus, som rökte tobak i lador och foderhus eller som sköt med bössa nära intill hus och gårdar. I Alunda gjordes följande drastiska fortsättning: »såwäl sådane, som de hwilka gå med ohölgd Tobakspipa utom boningsrum eller lägga laddad bössa uti uthus och ladugård skola en söndag sitta i Stocken med ljus, pipa eller bössa i hand».

Paragraf 13 förbjuder fattighjonen att infinna sig vid gästabud. Gjorde de det, skulle de förlora sin fattigdel. Detta låter hårt, men det framgick vid debatten, då beslutet genomdrevs (år 1803), att man gärna ville ge de fattiga del av den goda kalasmaten, men att man ej önskade deras närvaro vid själva kalaset, vilket kanske inte var så underligt.

Svårigheterna vid försörjningen av fattiga och sjuka i socknarna kan belysas av mer eller mindre groteska stämmobeslut från tidigare år. En vanlig åtgärd var att indela de behövande i klasser, tre eller fyra, angivande deras olika grad av hjälpbehov. Till yttermera visso behängde man dem med poletter av mässing, där graden stod angiven. Vid dödsfall skulle poletten återlämnas till fattigkassan för att utlämnas till någon annan behövande.

Paragraf 14 säger att det är alldeles förbjudet att låta backstughjon flytta in från andra socknar liksom att upplåta hus för insocknes utan byns och socknens bifall. Även denna paragraf har en lång förhistoria. Alla de små stugor, som fanns i stor mängd i socknarna (i Alunda räknades 170 stycken vid mitten av 1700-talet), beboddes ofta av löst folk med mer eller mindre hederligt

näringsfång. Under 1800-talet började frågan om hemortsrätt bli brännande. Socknarna ville ej få på halsen »oknutt folk», som kanske snart skulle behöva fattighjälp. Individer med fläck på sitt frejdebetyg nekades att flytta in i socknen. I Stavby socken gick man så sent som 1828 ännu längre. Där heter det, att inga inhysehjon eller försvarslösa personer utan tjänst fick flytta in om de inte kunde ställa borgen. Inga tjänstehjon, torpare eller arbetare över 45 år fick flytta in, om de ej ägde så mycket jord, att de i värsta fall kunde leva av den. Ville de prompt flytta in, fick de ställa borgen. Endast välfrejdade personer, som var fullt arbetsföra och under 45 år, kunde utan borgen få flytta in i socknen.

Sockenstämman hade sålunda rättighet att vägra inflyttning av misshaglig person, en rättighet som f. ö. kvarstod ända till den första allmänna fattigvårdsförordningens stadfästande år 1847.

De sista paragraferna i alundaförordningarna handlar om sexmans skyldighet att nitiskt sköta sin tjänst — i annat fall fick han böta hela 5 daler silvermynt — samt om reglerna för lånen ur sockenmagasinet.

Det är tydligen inte bara i våra dagar samhället omger individen med ett nät av »Du skall!» och »Du skall icke!» Man kan nästan börja fundera om verkligen vi, som gnäller över myndigheternas som vi tror nymodiga småkitslighet, har det värre än våra förfäder för så där 150 år sedan.

Karin Alinder

CARL VON STOCKENSTRÖM SOM STUDENT I UPPSALA 1837—1842

Som äldste sonen till den rike brukspatron Salomon von Stockenström på Fagersta bruk hade unge Carl fått en mycket vårdad uppfostran, den bästa som stod att få för en ung svensk adelsman för nu något över 100 år sedan. Han hade haft en utmärkt informator i en skicklig prästman i Köping och sedan gått igenom katedralskolan i Uppsala. Vi ha redan i Uppland 1949 (sid. 119—127) med ledning av Carls efterlämnade, utförliga dagboksanteckningar skildrat hans uppväxtår och hans gymnasistår i Uppsala 1833—1837. Hans dagbok, som nu för första gången kommit under bearbetning, är intet likgiltigt verk. Tvärtom äga hans anteckningar ett stort dokumentariskt värde, inte minst för kännedomen om Uppsalalivet omkring 1840.

Carl von Stockenström hade i juni 1837 undergått studentexamen

och fått högsta betyg i grekiska och historia. På hösten samma år återvände han till Uppsala och flyttade in i sina nya rum i Akademiska tryckeriets hus, »rum av sämre beskaffenhet, sneda och vinda, låga, dragiga, golvkalla, med söndriga tapeter». Men trivdes gjorde han ändå. Den nyblivne studenten ville njuta av den akademiska friheten och bereda sig en ersättning för den mindre glada sommaren. Visserligen lästes moderna språk för L. E. Paban och F. G. Afzelius och laborerades på kemiska laboratorium, »men mest ägnade jag mig åt sällskapet 'Göternas övningar' eller förde ett nomadliv, vandrande från den ena kamraten till den andra», berättar han. Så började hans första studenttermin i Uppsala. Den 11 okt. bevistade han första »landskapet» på Västmanlands-Dala nation, som då hade mycket enklare lokaler än nu. Vid supén på kvällen eller »sexan», som man sade, fick han en mängd nya »bröder».

Snart blev det fint besök i staden. Den 20 okt. 1837 kom Karl XIV Johan med kronprins Oscar dit och invigde nya skolhuset tillsammans med ärkebiskop J. O. Wallin. Studentkåren presenterades på Gustavianum, dåtidens finaste akademiska byggnad, och sedan gav akademistaten middag på Gillet. Stockenström med kamrater samlades på kvällen i en, som han skriver, då för tiden väl bekant liten kammare in på gården hos källarmästare Christian Berglin för att inta en sexa; och man tömde skålar för minnena, för vänskapen och för friheten. Då han sedan julade på Fagersta bruksherrgård hos sin pappa brukspatronen, fann han en njutning i den lantliga stillheten, som var en fullständig motsats till det rörliga livet i universitetsstaden.

Redan under sin första termin hade han börjat öva sin akademiska färdighet med att försvara några teser vid ett s. k. disputationskonvent på nationssalen. Och vid vårterminens början genomgick han en övningsdisputation, disputerade »pro exercitio» med en litteraturhistorisk studie om »Stjernhjelm, ett litterär-historiskt porträtt», varvid den kände docenten i estetik C. J. Lénström presiderade. Opponenter var hans studentkamrater A. W. af Sillén och Th. Neijber. Vid dessa övningsdisputationer behövde studenten inte direkt försvara skriften utan endast »upptaga argumenterna», som det hette — han hade inte heller själv författat skriften, vilket Lénström gjort! »Så gick det till på denna tid, då studenterna fullgjorde ett prestandum, som endast var till för att bereda betalning av tryckningskostnaderna för andras vetenskapliga skrifter.»

»För övrigt levde jag ett lyckligt kamratliv», fortsätter han, »och njöt i fulla drag av *libertas academica,* vilken tillåter studenten mycket, som icke skulle gå an för någon annan — som icke räknar

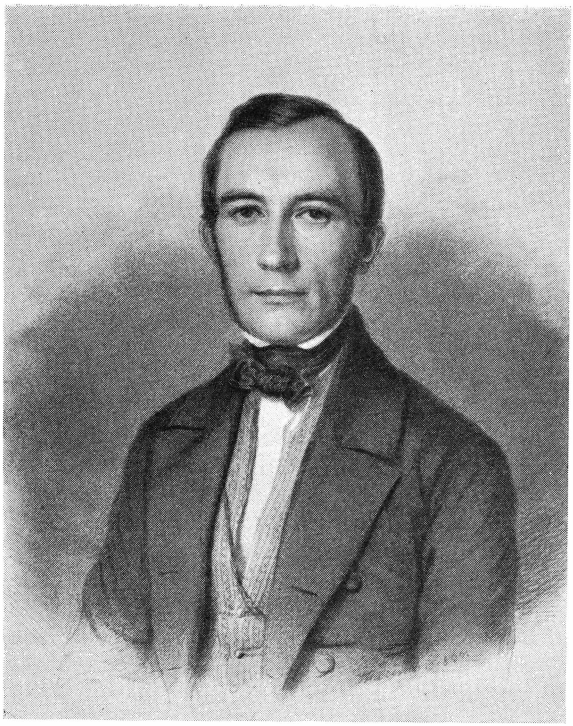

Bild 1. Dagbokens författare, brukspatron Carl von Stockenström, 1847. Svartkritteckning av F. Hällström. Tillhör kammarherre Harry Hedenstierna, Gripsholm.

så noga med timman, då han bör ha gått till vila — och som blundar, om han, 'när maj har lövat sina lindar', dag ut och dag in besöker det glada Eklundshov eller andra dylika ställen. Mången yngling lider skeppsbrott i de virvlar, som under denna frihet hotar att dra honom ned i djupet: 'Incidit in Scyllam, qui vult evitare Charybdim'.» Detta med Eklundshov och studentens fria liv för 100 år sedan i Uppsala aktualiserar Wennerberg och gluntarna för läsarens sinne; någon bekantskap med gluntskalden framgår dock inte av dagbokens blad.

»Men de flesta studenter letar sig dock ut bland bränningar och skär. De har under den djärva seglatsen vunnit förmågan att lotsa sig fram på livets hav. Och så händer det att den unge mannen

med ens lämnar den stormande fröjden och sluter sig inne i sin kammare, med sina tankar och sina böcker — han, som nyss var så uppsluppen och med hög röst stämde in i brödernas sång:

Kennst du das Land, wo die Citronen blüh'n?
Där arrakskällor sprutar högt i skyn,
och sockerröret skakar ut sitt stoft,
bland persikors och pomeransers doft?
Dit står min håg! Ditåt, ditåt!
Där är oss gott att bo, dit går vår stråt!

Lyckligtvis gick det så även med mig, som dock icke alltför mycket blickat ned i dessa källor. Jag flydde i tid farorna och undkom både Scylla och Charybdis... Vid denna tid började jag att söka sällskapsnöjena. Jag dansade på soaréerna, som jag förr endast som åskådare besökt, jag blev presenterad i hovmarskalk Ehrenheims hus, där jag alltid åtnjöt mycken välvilja, och tänkte även på att bli det hos landshövdingen baron von Kræmer, vilket dock först ett par år senare lyckades, genom hovjägmästare Totties förmedling. Dessutom mottog jag gärna inbjudan till professorerna Fahlcrantz och J. H. Schröder. Jag företog i juni en fotvandring till Dannemoraverken och medföljde sedan ett ångfartyg med en stor skara studenter, som begav sig till Rosersberg, där konung Carl Johan och den ryske tronföljaren lät undfägna studenterna med mat och vin, som förtärdes i gröngräset.»

Sådana sommarutflykter, enkelt och trohjärtat berättade i dagboken, ger läsaren visioner av tjusande idyller bland ungdomen i det Karljohanska folkhemmet för 100 år sedan, före världskrigens och atombombens tid, då svenske kungen och ryske tronföljaren Alexander, senare Alexander II, fraterniserade på de svenska lustslotten, medan uppsalastudenterna drack vin i gröngräset utanför.

Stockenström fortsätter: »När maj månad inträtt med vackra, soliga dagar blev det svårt att sitta inne. Jag vandrade stundom ned till hovet med mina kamrater Staaff och Schulzenheim, var ute med Neijber eller Rundgren, eller gjorde besök hos Lyrberg, som nästan aldrig övergav sina grekiska och hebreiska böcker, om det än var vår och blommor utanför.

I juni 1839 började jag exercera beväring, blev vice korpral och fick således bära epåletter. Det var det första allmänna förtroende, som blivit mig tilldelat. Kapten Didon förde kompaniet, som samlades i Odinslund och utförde sina truppövningar i botaniska trädgården. Studentbeväringen detta år utgjorde 135 man, som kommenderades av löjtnanterna Stjernstedt, Fleming och Lundeberg.

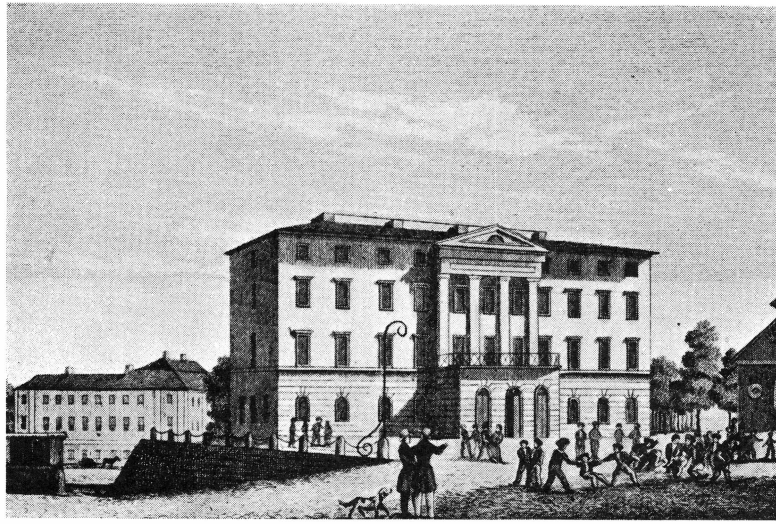

Bild 2. Katedralskolan i Uppsala hade sina lokaler från 1838 i det ståtliga Julinsköldska huset, senare folkskoleseminarium, mellan Domkyrkan och Trefaldighetskyrkan. Litografi, Uppsala Universitets Bibliotek.

Mot slutet av exercisen skulle kung Carl Johan, på återresa från en Norgevisit, passera Ekolsund, och studentbeväringen ville bestrida vaktgörningen där. För att få tillstånd till detta reste jag och M. Th. Bergen (senare dispaschör) till Stockholm, där vi tog in på hotel Garni i Bondeska huset, klädde oss i uniformer med vita underkläder, svarta frackar med epåletter av rött och vitt bomullsgarn, svarta bantler, hatt med gul kokard samt reste i hyrvagn till generaladjutanten Lovisin. Han meddelade dock, att saken förföll, emedan kungen icke skulle inträffa vid Ekolsund på den utsatta dagen. I Stockholm väckte vårt besök ett visst uppseende. Man såg med förundran på våra obekanta dräkter, vakten vid Gustaf Adolfs torg ropade 'I gevär!', då vi passerade, och många trodde, att vi tillhörde änkekejsarinnans av Brasilien svit . . .»

Han meddelar även ett brev av 1839 från en av sina närmaste studentkamrater, David von Schulzenheim (det senare statsrådet), som då han skrev brevet var bara 19 år. Denne skriver från Uppsala till sin vän Stockenström i Stockholm och ber honom komma upp till lärdomsstaden, bl. a. för att ordna upp ekonomien, roa sig med ridning, jakt, kurtis m. m.:

»Halvsömnig efter en nyss slutad resa börjar jag detta brev. Som en god vinter begynt samt smittan nu upphört, och marknaden (Distingsmarknaden) nu börjar, råder både jag och Staaff, som står bredvid, att Du genast kastar Dig i den kända vagnen och reser till Uppsala, då jag ber Dig vara övertygad om att det ej är av intresse eller begär att rumla — som jag nu lagt av — utan saknad efter den allvarsamme och långbente Stockenström, som inger mig detta råd. Kom snart upp och skriv för Zedritz tillika med mig. Rid, och mina ridstövlar är till salu! Mina skinnbyxor kan Du få låna. Då jag hoppas, önskar, gissar och tror, att Din önskan i avseende på Din verksamhet i framtiden vunnit gehör för Din (i alla fall mera än Du förståndige) Faders öron, gissar, önskar och hoppas jag även, att Du under terminen begagnar det tillfälle, som Kronan ger i Uppsala att rida och fäkta, vilket varje dragonofficer bör kunna. Läser Du mycket? Jag har, Gud vare lov, förkovrat mig i latinet: 5 böcker oden samt 1 1/2 bok satirer av Horatius, 6 böcker av Virgilius samt 9 böcker i Livius, se där vad jag läst av de större latinska författarna.

Hjälp mig — Du har anseende, kunskaper, allvarsamhet, fysisk styrka och ordhållighet, samt kredit, som kan bidraga att stödja mig vid de faror, som omger mig. Venez bientôt, mon cher ami. Welcome, sir! Kom snart. — Zedritz berömde Dig mycket. Han sade, att han i Ditt ansikte tyckte sig se, att förståndskraften var den övervägande hos Dig framför ungdomens, inbillningarnas och lättsinnighetens. Gå in vid dragonerna, där kommer att gå fort. Förakta inte en landshövdingsplats. Jag har lärt känna min Far närmare — han är en blandning av 'Lord Ashborough' och 'Amiralen av Castilien'.

Mina affärer står inte bra. Mitt beslut är att i terminen ingalunda stänga in mig, ty det gör sinnet tungt och förstör ungdomens styrka. Men jag skall leva allvarsamt, ehuru commodement. Jag önskade, liksom flera, ett lån på 200 riksdaler bko, på ett eller helst två år. Ett sådant kunde jag betala. Tag 400 och ge mig hälften med. Jag betalar dem om två år, då jag är myndig, och heder har jag, det tror jag Du vet — i framtiden, om Gud låter oss leva, skola vi verka tillsammans, efter allt vad jag ser. Kan jag tillika, som jag hoppas, utlösa mina syskon och R., så står vi varannan ännu mera lika, än vi genom börd och tänkande gör det.

Jag har fått en bössa av min Far. Och som varje very gentleman bör kunna jaga, tänker jag öva mig däruti. Du tänker skarpt, jag med. Men inte bara läsa, därmed kommer man inte fort... Jag tänker dansa och kurtisera, men läsa ock. Jag tänker leva väl och mycket anständigt, dock aldrig vara ute och skoja om eftermiddagar

och kvällar, men läsa mornar och förmiddagar, rida klockan 1—2 o. s. v., och om aftnarna borta. Augusta är vackrare än förr. A propos detta, så skall jag säga Dig, att det inte ger dåligt rykte, utan att professorerna blundar för dylikt. Hos fruntimrerna åter ger det gott rykte. — Jag har bössa och hundar med mig. Caro hälsar ... Jag har alltid haft goda föresatser, men illa har det gått. Jag har alltid förändrat mig. Som jag vet det, beslutar jag mig icke för att leva exemplariskt — kanske jag ändrar mig — och gör det.»

Stockenström skiftade bostad flera gånger under studenttiden. Från de ovannämnda, enkla rummen i Akademiska tryckeriets hus flyttade han 1838 först till andra rum (var säger han inte) och åt sina måltider hos dåvarande hovpredikanten Wensjoe, som av gamle Stockenström på Fagersta fått i uppdrag att hålla reda på sonen. Dennes studier rörde sig först mest inom latin och historia; han läste Herodotus, Livius och Cicero. Hans stränge fader ville helst utbilda honom till bruksman, då han skulle ärva Fagerstaverken en gång, trodde han — det blev nu aldrig av, då dessa stora bruksdomäner strax efter faderns död 1851 måste säljas på konkursauktioner. Själv ville unge Carl v. Stockenström vid denna tid helst bli militär, vid dragonerna eller husarerna; »ärelystnadens drömmar hade gripit mig». Men fadern var inte med på detta. Han framhöll de stora kostnaderna på militärbanan, det sysslolösa livet, och som slut på härligheten en reträtt till ett postkontor!

Naturligtvis sökte studenten göra bekantskaper inom Uppsala dåvarande societet, han var ju adlig och förmögen, hade t. o. m. resvagn för sina utfärder från Uppsala, en Medevivagn, som han kallade »Skallerormen», antagligen för att den förde oväsen och hoppade på vägen. Vid en bal på Gillet träffade han en rad fina personer ur Uppsalas »haute volée»: landshövdingen greve Cronstedt, hovmarskalk Ehrenheim, frih. Seved Ribbing, frih. J. von Düben, stallmästare von Bahr, överstelöjtnant Blomstedt, kammarherre Ankarcrona, professorerna Fahlcrantz och Lindblad, den förre i kyrkohistoria, den senare rättslärd, historikern prof. J. H. Schröder, generalmajor Hård, fil. mag. greve Eric Sparre, löjtnanterna greve Ludv. af Ugglas, Lars Cronhjelm, C. Em. de Geer, Abr. Leijonhufvud m. fl.

År 1839 bodde han i målare Lindströms hus vid Kungsängsgatan och åt sina middagar hos fru Bladh, »efter matsedel», vilket var något fint på denna tiden. »Min boning var inte längre den anspråkslösa invid domkyrkan. Den utgjordes nu av två stora rum på nedre botten, försedda med *deuxbattants* och kristallkronor i taket, samt gardiner med förgyllda ornament och mångfärgade tof-

sar. I yttre rummet stod en soffa av betsad björk och framför den ett bord, som skulle låtsas vara ett divansbord, varunder låg en matta av målad linneväv. En skänk, några stolar och en bokhylla tillhörde inredningen. Det andra rummet upptogs av en chiffonier, en mindre byrå, några stolar, ett skrivbord och en vitmålad säng — ganska gentila rum, som väl anstod en dandy bland studenter och överensstämde med de moderna kläderna, med byxor från Lundberg & Zins och väst från själva Keding. Ett glas champagne med kamraterna gav fulländning åt ett finare sällskapsliv, till vars fordringar höde att kunna förtälja om framgångar hos könet, om äventyr.»

Det låter ju inte oävet; och bilden kompletteras av upplysningen att hans arbete denna termin utgjordes av estetikens studium — för docenten Lénström, som han tidigare samarbetet med då det gällde dennes lilla avhandling om Stjernhjelm — men Stockenström läste också grekiska och skrev latinstilar för docenten Zedritz, som sedermera blev professor vid universitetet och vitter författare.

»Nöjena, som erbjöd sig inom familjelivet, var lätt räknade», fortsätter han: »en soaré på Gillet och en supé hos Ehrenheims. — — — Jag var numera sällan eller aldrig sedd vid glaset, som förr hade hänt. Min kamrat Th. Neijber sökte jag upp nästan varje dag och tog stundom en promenad med honom, men han var helst hemma vid sin pipa och sina böcker. Hos min nation var jag rätt väl anskriven, uppfördes på förslag till senior och valdes därpå till en av de fyra kommittéledamöter, som fick göra förslag till ny nationsstadga.»

»På nyåret 1840 bytte jag åter bostad.» Det passade icke för den flitige studenten att bebo en salong i hjärtat av staden, där så mycket kunde dra honom från boken. Därför hade han uppsökt ett undangömt, anspråkslöst ställe, där intet kunde störa uppmärksamheten och dit kamraterna inte hade så lätt att komma på besök ... »Huset var det sista vid Islandet, på den strand, vid vilken ångfartygen lägger till. Min kamrat Neijber och jag hämtade middagarna från fru Ehrenlund mot 12 riksdaler i månaden. En viss Lagerholm infann sig klockan 4 varje morgon och väckte oss, då vi vanligtvis steg upp, för att arbeta under morgonens gyllene stunder.

På sommaren, som jag tillbragte i Uppsala, läste jag flitigt i min ensamhet utan att störas av kamrater. På flera dagar var jag inte utom dörren; jag stod bittida upp och lade mig sent, allt under studium av historia och statistik. Efter min kamrat Forssells ankomst började han och jag översätta F. Klees danska arbete i statistik. När detta opus blivit bragt till fullbordan skrev jag till bok-

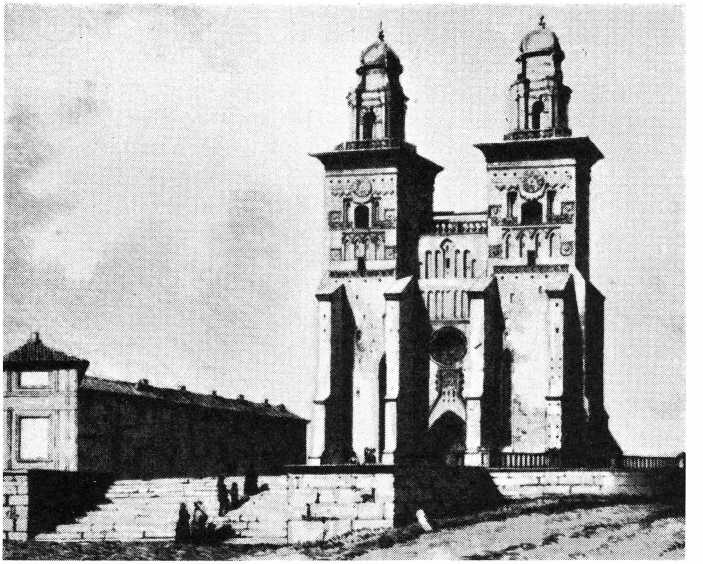

Bild 3. Uppsala domkyrka på 1840-talet med gamla »Kuggis» till vänster. Färglitografi.

tryckaren Lars Johan Hierta, Aftonbladets utgivare, med anhållan, att han ville förlägga boken, 'som var ämnad till de studerandes tjänst'. Hierta besvarade inte denna skrivelse, förmodligen emedan han icke väntade något storverk av ett par unga obekanta studenter. Vi beslöt då att framlägga arbetet till professor C. T. Järta, universitetsprofessorn i historia (död 1841), som ett prov för vår tentamen. Han gjorde med blyertspenna några små ändringar i marginalen, men tillstyrkte oss att f. n. inte tänka på tryckning, utan låta verket mogna. Följden blev att hela saken förföll, vilket säkerligen var det bästa.

Vid denna tid, då två av Stockholms förnämsta artister, Jenny Lind och Emilie Högqvist, nyss gjort besök i universitetsstaden, hade denna fått sin första teater, trots invändningar från åtskilliga professorer. Delands skådespelartrupp uppträdde nu och spelade långt in på sommaren. Jag var rätt flitig att besöka dessa spektakler — så länge kassan det tillät. Jag såg en mängd dramatiska stycken såsom Louise de Lignerolles, Debutanten, Femtio år i Paris, Giselda, Angelo Malepieri m. fl.

Under loppet av detta år 1840 avlade jag följande kunskapsprov:

den 19 mars: tentamen i estetik för prof. Atterbom,

den 12 april: ekonomisk examen för prof. Lindblad.

den 5 maj: tentamen i isländska och nordiska antikviteter för prof. J. H. Schröder,

den 26 maj: stora teologiska examen,

den 23 nov. tentamen i historia för adj. Wingquist,

den 30 nov. skrivning pro gradu philosophico över ämnet: 'Quibusnam potissimum de causis factum est, ut Belgæ a Philippo secundo deficerent?', för vilket scriptum fakulteten bestämde betyget approbatur.

På nationssalen hade jag ibland börjat uppträda vid de s. k. landskapen, ett slags riksdagar i smått. Landskapen var inte alltid fredliga och lugna. Det fanns nämligen inom nationen ett konservativt och ett oppositionsparti. Prof Fahlcrantz räknade som inspektor där sina vänner inom förstnämnda partiet, till vilket de flesta seniorer hörde. Jag ansågs tillhöra oppositionen och hade av dess anhängare blivit utsedd till ledamot i den förr omnämnda kommittén (för stadgarna). Vid höstterminens början utsågs jag till senior och därefter till andre kurator. Då ansåg jag mig böra byta bostad till en annan längre upp i staden och flyttade därför från mitt avskilda hem vid Islandet till vaktmästare Hagelins gård, i en gränd från Kungsängsgatan nära torget, där min kamrat Per Staaff (son till advokatfiskalen med samma namn och senare kommminister) och jag bebodde fem rum. Det var nu åter litet mera ställt på prakt. Vi hade bättre möbler, vackrare gardiner, snygga sängomhängen ovs. Det hela påminde något om den tidigare glansen i Lindeströmska huset.

Min läsning pågick oavbrutet och med fart. Under första halvåret 1841 avlade jag följande examina:

den 2 febr. i latin för prof. Sellén,

den 22 febr. i grekiska för prof. Palmblad,

den 22 mars i matematik för prof. Jöns Svanberg,

den 25 april i teoretisk filosofi för prof. E. A. Shröder, efter kollegium för mag. Ribbing,

den 8 maj i praktisk filosofi för prof. Boström,

den 15 maj i fysik för adj. Falck, för vilken jag läst *privatissime*, i sällskap med Carl Fredrik Bergstedt, den senare tidningsmannen. Falck yttrade vid tentamens slut: 'Approbatur vill jag inte neka, men nog hade det kunnat vara litet mera kunskap, om det varit litet mera tid med studier. Men si, approbatur värderar jag nu inte mer än min stövel — var det en viss professor, som sa' — det är nu visst och sant det!',

den 4 juni i kemi för prof. Walmstedt,

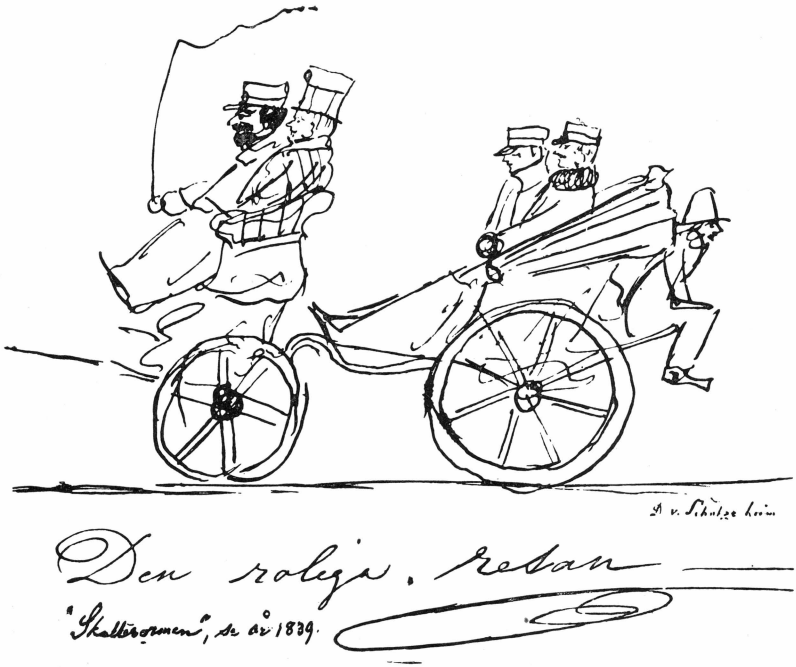

Bild 4. Den roliga resan med »Skallerormen» 1839. »Vi avreste i juni 1839 i min gamla, alltid i Uppsala kvarstående Medevivagn, den så kallade Skallerormen och medtogo som adjutanter Staaff och Schulzenheim» (den senare under sufletten t. h.). Penntecknig i C. von Stockenströms dagbok.

den 7 juni i statistik för prof. Järta, varförutan admittitur erhölls av adj. Lindgren, prof. Fries och astronomen Svanberg,

den 9 juni undergick jag slutligen filosofie kandidatexamen. Examinatorer var Lindgren, E. A. Schröder, Järta, Wingquist och Walmstedt. Jämte mig examinerades C. O. Dusén, F. Th. Hagberg, och O. M. Hammerberg. Min kamrat P. U. Rinman tog samma dag medico-filosofisk examen. — Målet för mina ihärdiga strävanden var vunnet. Dagen efter fick jag ut betygen, som var 17.

Efter väl fullbordat värv begav jag mig till Stockholm, där jag författade ett franskt scriptum för inskrivning i Konungens kansli, uppvaktade sedan statsrådet O. I. Fåhræus, den förste chefen för det nyinrättade civildepartementet; och sedan blev jag antagen till e. o. kanslist i Kongl. Civildepartementet.»

Den 23-årige fil. kandidaten tillbragte ett par sommarmånader

i fädernehemmet på Fagersta bruksherrgård och på resor uppåt Dalarna. Han trivdes inte så bra i hemmet, där fadern förde ett strängt regemente, utan föresatte sig att »ingå i statens tjänst, längtande efter ett verksamt liv, efter tillfällen att vinna inkomster, kanske ock någon utmärkelse...» Tillsammans med sin trogne studiekamrat Neijber beslöt han sig för att söka ta både hovrättsexamen och fil. mag.-graden till promotionen 1842 — det var inte så långt dit, och i början tvekade han att sätta igång med detta intensiva plugg.

»I början läste jag makligt, skötte hälsan med promenader och duscher. Jag såg ingen möjlighet att med skyndsamhet genomgå de digra luntor, som erfordrades. Men sedan växte modet, sedan jag börjat läsa tillsammans med Neijber. Att jag kunde ta examen till promotionen 1842 hade ingen trott, om jag sagt det. Därför blev jag tystlåten i min djärvhet. Och på julafton, då min kamrat var i sitt hem i Stockholm, satt jag ensam med ett kvarter mjölk och en saffransbulle samt kameralboken framför mig!

Min kamrat Rundgren (den senare Karlstadsbiskopen) gav en avskedssexa för sina vänner. Han gav mig vid sitt avsked ett minnesblad, som jag troget förvarat, liksom jag gömt hans minne i mitt hjärta. Så skrev han:

Tack för glada ungdomslekar,
fridfullt, ljuvt förflutna stunder!
Tack för riklig skörd för hjärtat!
Mången gång från fjärran stränder
skall min tanke till dig ila,
drömma, skalkas vid ditt namn,
och med barnslig fröjd och kärlek
fläta hop en krans av minnen.
Kanske, när härnäst vi råkas,
mången glad förhoppning vissnat,
mången fyllts och skänkt oss glädje.
Låt oss väpnas, strida, kämpa!
Må vi, fast på skilda stigar,
sträva till gemensamt mål!
Må vi älska sanning, heder,
älska rent vårt fosterland.
Aldrig skola då vi skiljas!

I det ensliga hem, där de två studentkamraterna ihärdigt arbetat under år 1841, hälsade de även morgonen av det nya året 1842, antecknar han vid detta års början — år 1842, detta år, som skulle se dem åtskiljas och träda ut i livet på olika banor.

»Den 15 januari tenterade jag till hovrättsexamen i nationalekonomi, byggningabalken (!) samt kamerallagfarenheten. Sedan tenterade jag med Neijber i juridisk encyklopedi, för adjunkten dr Delldén, och något senare för densamme i civillagen. Sedan började förberedelserna till det mest avgörande provet, förhöret i rättegångsläran.

Studierna blev alltmer intensiva. Snart var det inte nog att arbeta hela dagen, då man icke fick störas en enda stund av besök. Neijber och jag beslöt att flytta till ett särskilt rum, beläget vid en avlägsen gränd från Kungsängsgatan, där ingen kände till att vi fanns. Vi rymde från våra hem, vi hämtade maten och var aldrig ute, och vi låg ofta påklädda hela dygnet om... Följden blev en lyckad tentamen för dr Lindblad i rättegångslära, därpå i kamerallagfarenhet, andra kursen, och i laghistorien. Sedan lämnade vi madam Sundmans gård, där vi bott isolerade.

Den 27 maj 1842 undergick jag hovrättsexamen, för öppna dörrar, och på samma gång examinerades J. A. Möller, E. A. Hjertström, C. G. B. Westring och G. Th. Rodéhn.

På valborgsmässoafton höll jag på nationen den oration, som varje senior var ålagd att författa. Den hade till ämne 'Järnhanteringens grundläggning inom fäderneslandet'. Akten bevistades av flera professorer och hela nationen.

Neijber och jag reste i början av juni till Stockholm, där vi hade inträdesexamen i justitierevisionen, varvid t. f. revisionssekreterarna Quensel och Hjort examinerade oss. Återkommen till Uppsala disputerade jag 'pro gradu philosophico' med en avhandling om Carl XI:s konungabalk, med professor J. H. Schröder som preses och med min kamrat Th. Neijber och min bror Erik v. Stockenström som opponenter. Min gamle lärare pastor Stenman övervar disputationen och den därpå följande promotionen.»

Ja, så kom slutligen krönet av Uppsalastudierna, promotionsfesten, dåtidens doktorspromotion — som bekant infördes fil. doktorstiteln först omkring 1870 för promovendi i stället för den dittills brukliga fil. magistertiteln. I realiteten kallades under hela 1800-talet en promoverad fil. mag. för »doktor», och Stockenström utsatte också utan tvekan på sina visitkort från 1870- och 1880-talen sin grad som »Fil. doktor». Man begår dock ingen orättvisa, då man konstaterar, att 1900-talets fil. doktor måste prestera ett helt annat och vidlyftigare doktorandarbete än 1800-talets magister behövde göra. Carl von Stockenströms avhandling är ett litet tunt häfte på endast 32 sidor; och hela den vetenskapliga apparaten består av noter till den gamla texten, som han avtrycker in extenso.

Hans skildring av själva promotionen är tyvärr inte så utförlig,

som man skulle önska: »Den 14 juni 1842 blev jag promoverad filosofie magister. Prof. J. H. Schröder var promotor. Hedersrummen innehades av den senare som ärkebiskop kände Anton Niclas Sundberg, av Göteborgs nation, och av Ad. Fr. Wimmercrantz, av Gotlands nation. Kongl. prinsarna Carl (den senare Karl XV) och Gustaf (prins Gustaf, kompositören) hade infunnit sig vid denna högtid, till vilken dessutom strömmade skaror av människor, som genom kärlekens eller vänskapens band var förenade med dagens hjältar eller eljest lockades av festens prakt, egenhet och djupa betydelse.

För min skull hade min mor kommit dit från Fagersta. Under en tidrymd av några och 20 år hade hon inte varit så långt ute från hemmet. Vidare kom min syster Charlotte för att binda lagerkransen.»

Om själva känslorna vid promotionsfesten sammanfattar han: »Jag vill icke försöka en målning av de känslor, som på en sådan dag genomträngde de ungas bröst. Men envar lär kunna föreställa sig hur man är till mods i en stund, då man står på skiljovägen mellan ungdomens förflutna dagar och den tillkommande mannaålderns nu öppnade, rika och skiftande utsikter, med alla dess väntande mödor, allt dess ansvar, alla dess förhoppningar . . .»

Och han citerar några rader av en studentkamrat, en ung vitter man, som sedan blev en av de aderton och en av landets då högst skattade poeter: Bernhard Elis Malmström, från 1835 student i Uppsala och sedan professor i estetik, litteratur- och konsthistoria där, som Carl Rupert Nybloms företrädare. Malmström hade dagen till ära författat ett skaldestycke, som hade denna högstämda invokation till de unga magistrarna:

> Vad dagens högmod kallar mästarbrevet,
> ack, det är ju ett städjobrev allena,
> en pantförskrivning av ert hela väsen
> till ljusets tjänst, till sanningens.
> I dag I haven svurit hennes adelsfana!

Och så avslutar Stockenström sitt kapitel om studentåren i Uppsala med följande: »Festen var förbi — kransen vissnad — ynglingaskaran upplöst. Och främlingarna hade lämnat staden. Även de mina reste sina färde. Neijber, den bästa studentvännen, var ännu kvar. Aftonen innan han avreste med ångfartyget genomvandrade vi tillsammans de gator och platser, som vi tillförne under åratal gemensamt hade besökt.

I avskedets stund föreställde vi oss, att framtiden skulle föra

oss ännu en gång tillhopa, i samma verksamhet åtminstone. Men så skedde icke. Jag fick en annan levnadsbana utstakad för mig, än den jag då önskade beträda. *Ett* band skulle dock alltid hålla oss tillsammans, vänskapens.»

Så slutar kapitlet om den ambitiöse studenten Carl von Stockenströms väg till magisterkransen. Resultatet hade blivit gott. Han hade klarat sig bra genom de bränningar och skär, som enligt vad han skriver, hotande brusar fram mot varje ung student. Litet längre fram i dagboken erinrar han dock om att det var si och så med hälsan redan under dessa studentår: »Min hälsa, bruten redan genom arbetet vid akademien, började lida ännu mera av en ständig sinnesoro — jag mådde oftast illa, blev dyster och odräglig för mig själv, måhända också för andra. Jag hade intet bestämt att uträtta.» Detta skrev han bara någon tid senare, då han kommit i kontrovers med fadern angående valet av levnadsbana. Själv ville han äntligen bli en statens ämbetsman, som ovan antytts. Men fadern sade absolut nej, och bestämde i kraft av sin patriarkaliska brukspatronsmyndighet, att sonen skulle bli bruksman, han också, och fortsätta Fagerstaverkens skötsel.

Strax efter magisterkransens erövrande led han sitt livs största besvikelse. Men många år senare realiserade han sina ungdomsdrömmar, blev en uppskattad politiker och finansman. Han dog allmänt aktad vid 72 års ålder år 1890, i eget hus i Stockholm. Det var en rakryggad, omutligt hederlig svensk adelsman av gamla stammen, som då gick ur tiden.

Sixten Rönnow

DE UPPLÄNDSKA BERGSSOLDATERNA PÅ KARL XII:s TID

Genom bergsbrukets stora betydelse för riket voro de som därmed sysselsattes i de flesta fall frikallade från krigstjänst. Även värvning av soldater inom Bergslagen var enligt ett kungligt brev 1684 förbjudet »på det Bergwärken medh så mycket större frihet och uthan varjehanda hinder måge kunnat drifwas och fortsättjas». År 1700 utfärdade Karl XII ett liknande förbud. De, som trotsade detta, även om det gällde värvning till kungens eget regemente »Lif Gardie», fingo böta.

Redan våren 1644, då kriget med Danmark ännu pågick, hade emellertid riksrådet för att öka arméns styrka beslutat låta även Bergslagen undergå utskrivning. Och några år senare organiserades

ett särskilt bergsregemente, i vilket ingick manskap även från de norduppländska bruken. Åren 1675 och 1700 svarade dessa bruk för nedanstående antal soldater i regementet:

	År 1675	År 1700
Lövsta bruk	20	15
Gimo	10	7
Österby	16	12
Forsmark	12	9
Forsbohl	1	1
Västland	3	2
Älvkarleö	8	6
Söderfors	—	2
Harg	4	5
Vällnora	—	1
Skeboholm	1	2
Ullfors	3½	3
Vattholma	3	3
Hilleboda	3½	2
Åkerby	2	2
Strömsberg	3	3
Ortala	4	—
	94	75

I början av 1700-talet ökade genom de många krigen behovet av nya stridskrafter. Den 24 april 1700 utfärdade därför Kungl. Maj:t ett cirkulär enligt vilket skulle »inrättas en militie hemma i landet till dess defension i den ordinarie militiens frånvaro». — Dess användning bestämdes »allenast till landets värn och försvar vid gränsorterna och sjökanterna här i riket», en inskränkning som i verkligheten kom att bli mycket illusorisk. På detta sätt uppstodo bl. a. de s. k. 3- och 5-männings regementena av rust- och rotehållsnatur samt nya bergslagstrupper.

Efter det framgångsrika slaget vid Hälsingborg i början av år 1710 väntade Magnus Stenbock nya fientliga landstigningar längs den skånska kusten. Det blev därför nödvändigt att förstärka garnisonerna, vilka hade försvagats genom sjukdomar och bristande underhåll. Upplands regemente, som låg i trakten av Ystad, var sålunda knappast stridsdugligt vid denna tidpunkt. Enligt den nya försvarsorganisationen skulle truppstyrkor även förläggas till Kristianstad, som apterats till fästning. I denna försvarsstyrka skulle, enligt rådets beslut 7 nov. 1710, även ingå ett regemente om 1 200 man, samlade från alla orter i Bergslagen. För att erhålla de nord-

uppländska brukspatronernas medverkan vid upprättandet av detta regemente sammankallade landshövding J. Hoghusen i Uppsala dem till ett möte i Dannemora 6 dec. 1710. Därvid yrkade han på att den truppstyrka, som brukspatronerna skulle upprätta, ej finge understiga 75 man, dvs. samma storlek som år 1700. Mot detta förslag protesterade brukspatronerna under hänvisning till de svåra tiderna och de starkt begränsade exportmöjligheterna. De förklarade sig emellertid villiga att i likhet med året 1703 bidraga med en styrka om 38 man, som de åtogo sig att »willje bekläda uti blått, och på lika sätt som Landsregementene, förmodades underdånigast att Kungl. Maj:ts i Nåder anseer, att deras förmågo nu för tiden sig intet widare sträcker».

Brukspatronerna räknade dock med att deras löfte om att anskaffa det erforderliga antalet soldater skulle förorsaka vissa svårigheter. En stor del av bruksarbetarna hade nämligen på grund av långvarig arbetslöshet och höga skatter tvingats skuldsätta sig hos sina respektive arbetsgivare. Många av arbetarna sågo sedan ingen annan möjlighet att komma ur den svåra situationen än att taga värvning. Detta tog så småningom en sådan omfattning att några bruk i Roslagen t. o. m. nödgades inskränka driften.

En ytterligare reducering av arbetsstyrkan genom uttagning till krigstjänst skulle följaktligen verksamt bidra till en fortsatt sänkning av produktionen. Därför begärde brukspatronerna att i stället få antaga s. k. lösdrivare som soldater. Arbetslösheten betraktades då ännu som ett brott även om det kunde påvisas att vederbörande ansträngt sig för att få arbete. De arbetslösa uttogos trots egna protester i första hand till krigstjänst. Det visade sig nu att deras skara hade betydligt minskats genom den förbättring på arbetsmarknaden, som inträtt efter de stora förlusterna på slagfältet. Brukspatronerna voro också medvetna om svårigheterna att på denna väg anskaffa erforderliga soldater, eftersom landshövdingarna helt nyligen »noga efterforskat löst folk i Bergslagen och fört dem bort därifrån, varför nu endast omistliga arbetare funnos kvar». Därför gingo de med på bergmästare Leijells förslag: »att dhet owilliga Bruksfolket genom Embetets medel kunna tillhållas att utgå och de flitiga och dugliga Conserveras». Detta betydde att en arbetare, som »drivits ur tjänsten» för olydnad omedelbart kunde antagas till soldat. Och detta framtidsperspektiv var föga lockande för arbetarna under det stora nordiska krigets dagar.

Den fördelning av soldater på de olika bruken, som nu skulle komma till stånd i enlighet med 1703 års överenskommelse, kunde dock icke verkställas i full överensstämmelse med denna, eftersom en del förändrigar vid bruken sedan dess förekommit. Sålunda

hade bl. a. en hammare vid Forsmarks bruk, tillhörig De Besche, nedlagts. Härigenom reducerades antalet soldater, som detta bruk skulle uppsätta, med en. Landshövdingen sökte förmå de andra bruksägarna att mellan sig dela underhållet för denna soldat, men man kunde inte komma överens. Till slut enades man dock om följande beslut:

»Sammansättningsrulla över de 38 stycken bergsknektar, som till hörsamte följe av deras grevl. exelencens kungl. rådens till defensions kommisionen den 7 november år 1710 utfärdade höga order, brukspatronerna uti Uppland, varande vid Dannemora gruva den 6 december samma år församlade godvilligt uppå tjänlige gjorda persvasioner hava sig åtagit, att uti nästkommande februari månad välklädde och monderade prästera, vilket efter gjort afkall samt efter vars och ens för tiden havande villkor och till verkningarna i görligaste måtto är jämkat och proportionerat som följer:

För år 1711.	hamrar	soldater
Lövsta bruk 3 st hela och 2 st enkla fransos hamrar	5	8
Åkerby 1 d:o hel fransos hammare	1	1
Ullfors och Hillebola 2 st d:o	2	2
Österby 3 st »	3	6
Gimo 2 st »	2	4
Forsmark 2 st »	2	4
Västland och Strömsberg 2 st d:o	2	2
Älvkarleby 2 st hela fransos hamrar Harnäs en enkel	3	3
Harg 2 st hela 2½ soldat	2	
Vällnora 1 tysk hammare ½ soldat	1	3
Skebo 2 st hela fransos hamrar	2	2
Vattholma 1 d:o 1½ soldat	1	
Söderfors 2 st tyskhamrar 1½ soldat	2	3
	28	38

De större bruken ålades, som framgår av förteckningen, att för varje hammare anskaffa två knektar, medan de mindre bruken kommo undan med en knekt. Den revision av 1703 års överenskommelse, som företagits, framtvingad av vissa förändringar inom bruksrörelsen föranledde några veckor senare brukspatron Carl Gyllenstedt på Söderfors att protestera mot uppgörelsen. Han framhöll att bruket nu blivit ålagt att svara för 1 ½ soldat mot tidigare 1 soldat. Hans klagomål beaktades dock föga hos myndigheterna, vilka motiverade sitt avslagsyrkande med att vid Söderfors funnos

två tyskhamrar med tre härdar, där sedan någon tid på grund av den ringa ankarförsäljningen pågått utsmidning av stångjärn långt över det skattlagda. Då bruket dessutom hade beviljats »vackra förmåner», fanns ingen anledning till en ändring av det ingångna avtalet.

Men det militära läget ändrades hastigt under Karl XII:s regeringstid. Under strider med ryssarna vid Riga hade Svea Livgarde gjort stora förluster i manskap, och pestens härjningar i början av året 1711 decimerade styrkan ytterligare. Vid organisationsarbetet för ett återupprättande av regementet tog defensionskommissionen under omprövning att tillgripa utskrivning, men tanken förkastades av fruktan för »rebellion». Då påminde man sig att bergslagerna året 1701 förmåtts uppsätta ett regemente; de kanske även nu skulle kunna förmås att hjälpa — åtminstone i viss utsträckning kunde man nöja sig med pengar istället för karl »in natura». Det tidigare beslutet om bergsknektar till Kristianstad upphävdes och istället anmodades landshövdingarna inom Bergslagen att anskaffa trupper för det omorganiserade livgardet. I brev till brukspatronerna i Uppsala län uppmanade landshövding Hoghusen dem att såsom »trogna och redliga Patrioter förklara sig villiga till Kongl. Guardiets completterande så med manskap som munderingar». Den stora bristen på krigsdugligt folk krävde större insats av manskap även från de uppländska bruken. En undersökning av möjligheterna för dessa bruk att anskaffa 75 soldater, dvs. lika många som för året 1700, gav dock ett nedslående resultat. Det framkom att under de tiotal år, som förflutit sedan krigsutbrottet, hade produktionsresultaten vid de uppländska järnbruken blivit allt sämre. »När denna tidens tillstånd emot 1700 års tillstånd jämföres finnes otrolig differens», skrev landshövdingen till bergmästare Leijell. »Jag kan heller inte veta om det är möjligt att få 75 soldater av 31 härdar, ty det är mer än två soldater av varje hammare.» Även från Värmland och Närke rapporterades om brukens svårigheter att ställa upp lika stort antal soldater som året 1700.

Vid ett nytt sammanträde i Dannemora 15 aug. 1711 diskuterades det förändrade läget. Landshövdingen uppmanade därvid de närvarande brukspatronerna att »genom sitt exempel at bispringa Kungl. Maj:ts och riket wid så beträngda tider, uppväcka dem androm till så mycket lättare bifallande». Förhandlingarna drogo långt ut på tiden, men slutligen enades man om en kompromisslösning, som innebar att de uppländska bruksägarna åtogo sig att bidra med 53 man. Brukspatronerna skulle antingen själva låta anskaffa soldaternas kläder eller också erlägga till kronan 50 dal. smt för varje karl.

»Priset på monderingssorterna såsom de finnas i Gefle» var följande:

»1 aln blått kläde 9 quarter brett	à 18 mark
1 » » grövre 2 alnar »	» 15 »
1 » kiärsing till uppslag	» 7 »
1 Dussin tennknappar	» 12 öre
1 » väst »	» 9 »
1 svart hatt med band och svettband . . .	» 3 dal.
1 värjeband av läder	» 10 öre
1 aln svart lärft till halsdukar	» 30 »
stickstrumpor finnes inte	
gult boij 50 alnar finnes allenast till vid pass 10 à 12 personers tröjor	
1 par ristbitskin	
Band, remmar och taskor måste var sörja för sig.	
Modell därpå finns i Västland	
1 gehäng av älgläder med sölja	» 3 dal 30
1 par handskar med kragar	» 15 mark
läder till skor och knåremmar samt övertåg till muskötlåsen finnas i staden a 5 caroliner.»	

För att nå uniformitet i klädseln uttalades ett önskemål om att brukspatronerna skulle inbetala 50 dal. smt kontant till kronan, varefter regementsofficerarna kunde inköpa munderingen. De senare åtogo sig också att mot en ersättning av 20 dal. smt värva en soldat. Många brukspatroner utnyttjade också denna möjlighet och inbetalade 70 dal. smt för varje soldat de var ålagda att anskaffa.

Brukspatronernas förhoppningar att mot kontant betalning slippa ifrån bekymret och obehaget att vid sina respektive bruk värva soldater blevo emellertid gäckade. Det visade sig nämligen omöjligt för regementsofficerarna att värva tillräckligt antal soldater — en skrämmande bild från krigsårens Sverige, vittnande om de stora förluster i människoliv, som drabbade vårt folk under Karl XII:s dagar. Det brådskade med uttagningen av manskap. Avsikten var att bergsknektarna före sommarens inträde skulle inställa sig vid Svea Livgarde för att sensommaren 1712 under Magnus Stenbocks befäl överföras till Tyskland. Den 7 april sagda år meddelade landshövding Hoghusen i en skrivelse till brukspatronerna att 24 maj skulle manskapet vara utvalt och utrustat samt att före 30 maj befinna sig i Uppsala. I annat fall skulle »genom Crono Betienterna uttagas af det wid Bruken befintliga Manskap».

Brukspatronerna kommo nu i en svår situation. Som redan nämnts rådde brist på arbetskraft vid flera bruk. Vid en ytterligare reducering av arbetsstyrkan skulle man kanske tvingas till en inskränkning av bruksdriften, då det helt naturligt var svårt att erhålla ersättare för yrkesutbildat folk. Det var inte heller något angenämt uppdrag att i dessa tider bland sina egna underlydande utvälja manskap för arméns räkning. Brukspatron Carl Gyllenstedt på Söderfors framhöll i en skrivelse 7 juni 1712 att han icke själv »lärer med godo förmå någon till afmarsch», varför han istället uppmanade borgmästaren att sända bergsfogden jämte länsman att fullgöra uppdraget.

Den 7 juni hade endast 12 man av de utlovade 53 soldaterna inställt sig i Uppsala. Till staden hade då redan kommit en löjtnant, en underofficer samt tre meniga från Stockholm för att mottaga soldaterna från bruken. Landshövdingen hotade med att brukspatronerna själva skulle få betala kost och logi för befälet och de meniga om de inte i tid fullgjorde sina skyldigheter.

Några dagar senare beordrades länsmannen i Tierp att »genast förfoga sig till Ullfors och Söderfors och af Brukspatronerna förnimma, hwilka personer ähre uthnämnde till Soldater och berörde Soldater genast till Uppsala afsända». Liknande order utgick också till länsmannen i Vad rörande Strömsbergs och Västlands bruk. Det blev nog i allmänhet så att länsmännen själva fingo utse någon eller några av de smedsdrängar, som skulle träda i kronans tjänst.

Det gick långsamt med rekryteringen. Det dröjde månader innan Svea Livgarde på nytt blev en stridsduglig enhet. Då hade Magnus Stenbocks styrkor för längesedan överskeppats till Tyskland. De uppländska bergsknektarna undgingo följaktligen det tragiska öde, som drabbade den svenska hären på tysk och dansk jord året 1713.

På hösten nämnda år uppgick Svea livgardes styrka till 1 100 man. Fördelade på de olika kompanierna finner man i generalmönsterrullorna för detta år soldater från de uppländska bruken. Det framgår av uppgifterna där att några av bergsknektarna voro gifta. Hustrurnas ställning var föga avundsvärd. Någon skyldighet för bruksledningen att försörja dem förelåg inte, varför de efter bästa förmåga fingo skaffa sig sin bärgning. I regel synes man dock ha tagit ut ogifta män; bland de fyra bergsknektarna från Österby fanns inte någon gift. Generalmönsterrullorna nämna följande bergsknektar från några av bruken.

Västland:	Matts Philippson Giliam	21 år og(ift)
	Matts Hindriksson Gilliam	33 » g(ift)
	Johan Martensson Martin	28 » og.

Österby:	Johan Noachsson	22 år	og.
	Petter Hindersson	21 »	og.
	Mattz Olofsson Frimodig	30 »	og.
	Johan Larsson Sågare	25 »	og.
Löfsta:	Pehr Hansson Forsman	25 »	og.
	Pehr Åkerman	28 »	g.
	Anders Hiort	24 »	g.
	Erik Thomas Öhman	28 »	og.
	Anders Mattson Frimodig	28 »	og.
	Matts Andersson Broholm	30 »	og.
	Jöns Olofsson Ingerman	20 »	og.
Älvkarleby:	Erik Andersson Elgström	20 »	og.
	Olof Eriksson Norström	26 »	og.
	Mattis Hansson Öhman		
Vattholma:	Anders Andersson	23 »	og.
Gimo:	Anders Andersson Helsing	20 »	g.
	Erik Persson Lundberg	»	og.
	Petter Samuelsson Dahlquist	21 »	g.
Söderfors:	Matts Eriksson	26 »	og.
	Michell Michelsson Söderström	17 »	og.
Harg:	Matts Johansson Lustig	33 »	og.
	Matts Ersson Sahlman		
Åkerby:	Olof Jonsson Malm	23 »	g.
Ullfors:	Pähr Pährsson	27 »	og.
Strömsberg:	Johan Ström	25 »	og.
	Jöns Jönsson Durkström	25 »	g.
Skebo:	Johan Grus Klipp		
	Lars Larsson Frimodig	25 »	og.

De uppländska bergssoldaterna fingo snart pröva på lägerlivets vedermödor. Penningbristen var skriande vid regementet och nöden tilltog dag för dag. I rullorna finns t. o. m. antecknat att en man dog av svält. Ända till sensommaren 1718 kvarlåg Svea livgarde i Stockholm. Den 20 september kom uppbrottsorder; regementet skulle med en styrka om 2 000 man marschera mot norska gränsen. I slutet av oktober inträdde regementet i Västra Ed, där det ingick i den under samling varande armén. Livgardet deltog sedan i belägringen av Fredriksstens fästning. Den 9 november var fästningens inneslutning fullbordad och 30 november stupade kungen.

Under marschen till Norge dogo endast två man, medan regementets förlustsiffror under december månad 1718 uppgingo till 555 man. Hemmarschen mitt i vintern blev förödande. Svåra sjukdomar härjade bland de dåligt utrustade soldaterna. Sjukhusen

fylldes till trängsel. Flera av bergsknektarna dogo under månaderna januari—april 1719. Vid mönstringen efter återkomsten till huvudstaden 15 okt. 1719 ägde regementet 795 man i ledet. Av dessa utgallrades hälften för sjuklighet och »oansenligt utseende».

Mycket få om ens någon av de 53 bergssoldaterna från Uppland, som uttogos till krigstjänst, återvände till hembygden. Några av dem stannade kvar vid regementet, därav en del som smeder. Ännu på 1730-talet återfunnos några av de uppländska bergssoldaterna vid Livgardet i Stockholm.

Sven Sjöberg

KÄLLOR

Uppländska bruksarkiv och Krigsarkivet.